

ADABIYOT DARSLARIDA DINIY-AXLOQIY MAVZULARNING O'QUVCHILAR MA'NAVIYATI VA TARBIYASIGA IJOBIY TA'SIRLARI

Hamdamova Nasiba To'rabekovna

*Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti Akademik litseyi ona
tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqola adabiyot darslarida diniy-axloqiy mavzularni o'rganishning o'quvchilar ma'naviyati va tarbiyasiga ijobiy ta'sirlarini tahlil qiladi. Maqolada ushbu mavzularning insonparvarlik, adolat, vatanparvarlik va mas'uliyat kabi umuminsoniy qadriyatlarni singdirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, adabiy asarlardagi namuna qahramonlar, hissiy-estetik ta'sir, bahs-munozaralar va madaniy identifikatsiya mexanizmlari orqali tarbiyaviy jarayonning samaradorligi ko'rsatilgan. Maqola so'ngida mavjud muammolar va ularni hal etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Adabiyot darslari, diniy-axloqiy mavzular, ma'naviyat, tarbiya, o'quvchilar, qadriyatlar, madaniy meros.*

Abstract: *This article analyzes the positive impacts of studying religious and ethical themes in literature classes on students' spirituality and upbringing. It highlights the role of these themes in instilling universal values such as humanism, justice, patriotism, and responsibility. The paper demonstrates the effectiveness of the educational process through exemplary characters in literary works, emotional-aesthetic influence, discussions, and mechanisms of cultural identification. Finally, the article provides recommendations for addressing existing challenges and finding solutions.*

Keywords: *Literature classes, religious and ethical themes, spirituality, upbringing, students, values, cultural heritage.*

Аннотация: *Данная статья анализирует положительное влияние изучения религиозно-нравственных тем на уроках литературы на духовность и воспитание учащихся. В статье освещается роль этих тем в привитии таких общечеловеческих ценностей, как гуманизм, справедливость, патриотизм и ответственность. Показана эффективность воспитательного процесса через примеры героев литературных произведений, эмоционально-эстетическое воздействие, дискуссии и механизмы культурной идентификации. В заключении статьи даны рекомендации по решению существующих проблем.*

Ключевые слова: *Уроки литературы, религиозно-нравственные темы, духовность, воспитание, учащиеся, ценности, культурное наследие.*

KIRISH

Adabiyot insoniyat ruhining ko'zgusi bo'lib, unda jamiyatning o'tmishi, buguni va kelajagi, uning qadriyatlari, ideallari, azob-uqubatlari hamda orzu-umidlari aks etadi. Ayniqsa, diniy-axloqiy mavzular bilan sug'orilgan adabiy asarlar asrlar davomida inson ma'naviyatini shakllantirish, uni ezgulikka chorlash va tarbiyalashda muhim o'rin tutgan. Adabiyot nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki insonning ichki dunyosini

boyitib, uning hayotga bo'lgan munosabatini o'zgartirishga qodir. Maktab, akademik litsey va oliy o'quv yurtlaridagi adabiyot darslari faqatgina badiiy tahlil, syujet va obrazlar xususiyatini o'rganish bilan cheklanib qolmasdan, asarlardagi chuqur ma'naviy-axloqiy qatlamlarni anglashga, ulardan o'quvchi hayoti uchun saboq olishga ham qaratilgan bo'lishi zarur.

Ushbu maqola adabiyot darslarida diniy-axloqiy mavzularni o'rganishning o'quvchilar ma'naviyati va tarbiyasiga ko'rsatadigan ijobiy ta'sirlarini atroflicha tahlil qiladi. Maqolada mazkur mavzularning yosh avlodda qanday qadriyatlarni shakllantirishi, ularning axloqiy komilligini oshirish mexanizmlari hamda o'qitish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va ularning yechimlari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan yoritiladi. Zamonaviy globallashuv davrida milliy o'zlikni anglash va umuminsoniy qadriyatlarni himoya qilish, ayniqsa, dolzarb bo'lib borayotganini hisobga olsak, diniy-axloqiy adabiyotni o'rganishning ahamiyati yanada ortadi.

Diniy-Axloqiy Mavzularning Ma'naviyat Shakllantirishdagi O'rni

Har bir millatning adabiyotida, jumladan, o'zbek adabiyotida diniy va axloqiy qadriyatlar juda muhim o'rin egallaydi. Bu asarlar nafaqat badiiy boylik, balki yosh avlod uchun bebaho ma'naviy-axloqiy qo'llanma hisoblanadi. Misol uchun, Alisher Navoiyning "Xamsa"si, ayniqsa, "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai Sayyor" va "Saddi Iskandariy" dostonlari ilohiy ishq, insoniy kamolot, adolatparvarlik va botiniy poklik kabi g'oyalar bilan sug'orilgan. Ahmad Yassaviyning "Devoni Hikmat"i tasavvuf falsafasi orqali insonni o'zini anglashga, Robbisini tanishga va ezgulik yo'lida sobit turishga undaydi. Bahouddin Naqshbandning falsafiy qarashlari esa mehnatsevarlik, halollik, dunyoviy ishlarda mo'tadillik kabi qadriyatlarni targ'ib qiladi. Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud Axloq" asari esa yoshlar uchun kundalik hayotda qo'llash mumkin bo'lgan aniq axloqiy me'yorlar va odob-axloq qoidalarini belgilab beradi. Jaloliddin Rumiyning hikmatli so'zlari orqali yoshlar halollik, poklik, mehnatsevarlik, ichki go'zallik kabi insoniy fazilatlarining islom dinida naqadar ulug'lanishi va u orqali Robbisiga yanada yaqinroq bo'lishi, illatlardan tiyilishi orqali foydali ishlarga qo'l urishlari, yurt ravnaqiga o'z hissalarini qo'shishlari mumkinligini o'rganadilar.

Yuqorida tilga olingan vas hu kabi asarlar orqali o'quvchilarga quyidagi muhim g'oyalar singdiriladi:

- Insonparvarlik va Mehr-oqibat: Adabiyot darslarida o'rganiladigan asarlar ko'pincha insonning inson oldidagi burchi, o'zaro yordam, rahm-shafqat, kechirimlilik kabi oliyjanob fazilatlarini ulug'laydi. Masalan, Navoiyning "Lison ut-tayr"idagi qushlar majozi orqali insoniy birlik va hamjihatlik g'oyalari, Sa'diy Sheroziyning "Bo'ston" va "Guliston" asarlaridagi hikmatlar orqali bag'rikenglik va g'amxo'rlik singdiriladi. Bu esa o'quvchilarda o'zgalar dardiga sherik bo'lish, yordam qo'lini cho'zish va jamiyatda o'zaro hurmat muhitini yaratishga intilishni kuchaytiradi.

- Adolat va haqiqatparvarlik: Adabiyotda yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi azaliy kurash, adolatning oxir-oqibat tantana qilishi haqidagi hikoyalar ko'p uchraydi.

Dostonlardagi podshohlar, qahramonlar va oddiy fuqarolar taqdiri orqali adolatsizlikning oqibatlarini va haqiqatning qadr-qimmati ochib beriladi. Bu esa o'quvchilarda adolat tuyg'usini mustahkamlaydi, ularni halollikka, to'g'rilikka intilishga va har qanday sharoitda ham haqiqatni himoya qilishga o'rgatadi.

- Vatanparvarlik va fidoyilik: Milliy adabiyot har doim vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda kuchli vosita bo'lib kelgan. Vatan himoyasi, uning ozodligi va mustaqilligi uchun qilingan fidoyiliklar, millat va el-yurtga bo'lgan muhabbat haqidagi asarlar yoshlarda vatan tuyg'usini uyg'otadi. Amir Temur, Bobur, Jaloliddin Manguberdi kabi tarixiy shaxslar haqidagi asarlar o'quvchilarni o'z xalqi va vataniga bo'lgan muhabbat, uni himoya qilish, uning ravnaqi uchun fidokorona mehnat qilishga undovchi g'oyalarni singdiradi.

- Sabr-qanoat va qat'iyat: Hayot sinovlariga dosh berish, qiyinchiliklarga qarshi turish, ma'naviy yuksalish uchun kurashish fazilatlarini diniy-axloqiy adabiyotning asosiy mavzularidan biridir. Yunus Emro, Ahmad Yassaviy hikmatlari, Jaloliddin Rumiyni "Masnaviy"ida sabrning ahamiyati, qanoatning afzalliklari keng yoritiladi. Bu asarlar yoshlarda hayotdagi to'siqlarga qarshi matonat bilan kurashish, o'z maqsadiga erishish uchun tinimsiz harakat qilish va irodani mustahkamlashga undaydi.

- Mas'uliyat va burch: Har bir insonning o'z oilasi, jamiyati va vatan oldidagi mas'uliyati, o'z burchini sidqidildan ado etish zaruriyati adabiy asarlarda doimiy ravishda tasvirlanadi. Allohning bergan ne'matlariga shukr qilish va ulardan oqilona foydalanish, o'zgalarga yordam berish, tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish kabi tushunchalar o'quvchilarda shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini rivojlantiradi.

Adabiyot darslarida bunday asarlarning chuqur tahlili o'quvchilarni faqatgina eslab qolishga emas, balki chuqur fikrlashga, hayotiy qadriyatlar haqida mulohaza yuritishga va o'z xatti-harakatlarini baholashga undaydi. Bu jarayon ularning o'zlikni anglashiga, ma'naviy kamolotiga, dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi. Ular o'zlarining hayot yo'llarini tanlashda va axloqiy dilemmasini hal qilishda adabiy qahramonlar tajribasidan ilhom olishlari mumkin.

Tarbiyaga ijobiy ta'sir mexanizmlari

Diniy-axloqiy mavzularni o'z ichiga olgan adabiy asarlar o'quvchilar tarbiyasiga bir qancha murakkab va samarali mexanizmlar orqali ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu mexanizmlar pedagogik jarayonni boyitadi va o'quvchilarda chuqur ichki o'zgarishlarni keltirib chiqaradi.

1. Namuna va ideal shakllantirish: Adabiy asarlardagi ijobiy qahramonlar – ularning mardligi, donishmandligi, adolatparvarligi, fidoyiligi va ma'naviy pokligi – yoshlar uchun hayotiy namuna vazifasini o'taydi. O'quvchilar ularning harakatlari, fikrlari va qiyin vaziyatlardagi tanlovlaridan ilhomlanadi. Masalan, "Alpomish" dostonidagi Alpomishning vatanparvarligi, "Go'ro'g'li"dagi jasorat, "Yusuf va Zulayho"dagi poklik va iymon mustahkamligi ideal obrazlar sifatida namoyon bo'ladi. Yoshlar bu qahramonlarga taqlid qilishga intiladi, bu esa ularning shaxsiy axloqiy kodeksini shakllantirishga, o'zlarida shu kabi fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyot orqali yoshlar qaysi xatti-harakatlar maqtovg'a sazovor, qaysilari esa ayb ekanligini anglaydi.

2. Hissiy-estetik ta'sir: Badiiy asarlarning ta'sirchanligi, tilining boyligi, obrazlarning jonliligi va syujetning qiziqarliligi o'quvchilarda chuqur hissiy kechinmalarni uyg'otadi. Qahramonlar bilan birga quvonish, qayg'urish, ularning iztiroblariga sherik bo'lish o'quvchining empatiyasini oshiradi. Bu hissiy bog'liqlik axloqiy tamoyillarni intellektual darajada emas, balki qalban va ongli ravishda qabul qilishga undaydi. Masalan, Navoiyning g'azallaridagi ilohiy ishqni yoki Cho'lpon she'riyatidagi vatan sog'inchini his qilish ularda nozik did, estetik tarbiya va ma'naviy sezgirlikni rivojlantiradi. Bu esa yoshlarni nafaqat kitobxonlikka, balki go'zallikni qadrlashga ham o'rgatadi.

3. Muloqot va bahs-munozara: Darslarda diniy-axloqiy masalalar yuzasidan o'tkaziladigan bahs-munozaralar o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin bildirish, boshqalarning nuqtai nazarini tinglash va hurmat qilishni o'rgatadi. O'qituvchi boshchiligida o'tkaziladigan bunday munozaralar yoshlarda tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, o'z pozitsiyasini asoslash va dalillar bilan himoya qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Masalan, diniy-axloqiy dilemma oldida turgan qahramonning xatti-harakatini muhokama qilish orqali o'quvchilar o'zlarining axloqiy xulosalarini chiqarishga o'rganadilar. Bu esa ularning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirib, tolerantlik va o'zaro tushunishga undaydi.

4. Madaniy identifikatsiya: Diniy-axloqiy mavzular orqali o'quvchilar o'zlarining milliy va diniy ildizlarini chuqurroq anglaydilar. Bu ularning madaniy o'ziga xosligini mustahkamlaydi va globallashuv sharoitida o'z qadriyatlariga sodiq qolishga yordam beradi. O'zbek adabiyotining ko'p asrlik tarixi islom madaniyati va uning qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq. Bu adabiyotni o'rganish orqali yoshlar o'z millatining buyuk o'tmishini, ajdodlarining yutuqlarini va diniy-ma'naviy merosini o'rganadilar. Bu esa ularda faxr tuyg'usini uyg'otadi, o'z milliy qadriyatlari bilan g'ururlanishga undaydi va ularni kelajakda saqlab qolishga mas'uliyat hissini shakllantiradi.

5. Ijtimoiy adaptatsiya: Asarlarda tasvirlangan turli ijtimoiy vaziyatlar, qahramonlarning hayotdagi sinovlari va ularning turli sharoitlarda qabul qilgan qarorlari o'quvchilarga hayotning murakkabliklarini tushunishga yordam beradi. Bu esa ularni real hayotda uchraydigan muammolarga tayyorlaydi, to'g'ri qaror qabul qilishga va jamiyatda o'z o'rnini topishga ko'maklashadi. Adabiyot insonning ichki dunyosini boyitib, uni jamiyatdagi rollarini bajarishga tayyorlaydi. Oila, do'stlik, jamoatdagi munosabatlar kabi mavzular orqali yoshlar ijtimoiy normalarni, me'yorlarni o'rganib, jamiyatga samarali integratsiya bo'lishga erishadilar.

Muammolar va yechimlar

Diniy-axloqiy mavzularni adabiyot darslarida o'qitishda bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin, ularni e'tiborsiz qoldirmaslik lozim. Jumladan: * Mavzularni noto'g'ri talqin qilish: Diniy matnlarni ilmiy-adabiy kontekstdan ajratib, faqatgina diniy targ'ibotga aylantirish xavfi mavjud. Bu esa asarning badiiy qadrini pasaytirib, o'quvchilarning adabiyotga bo'lgan qiziqishini so'ndirishi mumkin. * Haddan tashqari

diniy tashviqotga moyillik: Ba'zi o'qituvchilarning shaxsiy e'tiqodlariga asoslanib, dars jarayonini diniy da'vatga aylantirishi, bu esa ta'lim standartlariga zid kelishi mumkin. * Turli diniy e'tiqoddagi o'quvchilar orasida tushunmovchiliklar: Sinfda turli diniy yoki dunyoviy qarashlarga ega bo'lgan o'quvchilar bo'lganda, mavzularni noziklik bilan yoritmaslik ba'zi nizolarga yoki noqulay vaziyatlarga olib kelishi mumkin. * O'qituvchilarning bilim va malaka darajasi: Diniy-axloqiy mavzularni chuqur va to'g'ri tushuntirish uchun o'qituvchilarning nafaqat adabiyot, balki dinshunoslik, falsafa va pedagogika bo'yicha ham yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi talab etiladi.

Bu muammolarni hal qilish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim:

- Pedagoglarning malakasini oshirish: O'qituvchilar uchun maxsus seminar va treninglar tashkil etish zarur. Bu treninglarda diniy-axloqiy mavzularni ilmiy, tolerantlik asosida, madaniy-tarixiy kontekstda va umuminsoniy qadriyatlar nuqtai nazaridan tushuntirish bo'yicha ko'nikmalar berilishi kerak. O'qituvchilarga har bir diniy g'oyaning adabiy asardagi badiiy funksiyasini tushuntirishga e'tibor qaratish tavsiya etiladi.

- Metodik yondashuvlarni takomillashtirish: Darslik va o'quv qo'llanmalarida mazkur mavzularni yoritishning zamonaviy va samarali metodikalari, masalan, interaktiv usullar, loyiha ishlari, munozaralar, bahs-u munozaralar va keys-stadi tahlillari aks ettirilishi lozim. Bu yondashuvlar o'quvchilarning passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo'lishini ta'minlaydi.

- Diniy bag'rikenglikni ta'minlash: Asarlarni tahlil qilishda umuminsoniy qadriyatlarga e'tibor qaratib, turli diniy qarashlarga hurmat bilan yondashish muhim. Diniy mavzularni o'rganishda xolislik va neytrallikni saqlash, hech bir e'tiqodni boshqasidan ustun qo'ymaslik kerak.

Asosiy e'tibor insonning axloqiy yuksalishiga xizmat qiladigan umumiy g'oyalarga qaratilishi lozim.

- Fanlararo bog'liqlik (integratsiya)ni kuchaytirish: Adabiyot darslarini tarix, falsafa, etika, dinshunoslik kabi fanlar bilan bog'lash mavzuning kengroq tushunilishiga yordam beradi.

Bu o'quvchilarga diniy-axloqiy g'oyalarning turli davrlarda va madaniyatlarda qanday rivojlanganini ko'rish imkoniyatini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, adabiyot darslarida diniy-axloqiy mavzularni o'rganish o'quvchilar ma'naviyati va tarbiyasini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan strategik yo'nalishdir.

Bu asarlar yoshlarga nafaqat badiiy zavq bag'ishlaydi, balki ularni ezgulikka, insoniylikka, adolatparvarlikka, vatanparvarlikka va ma'naviy poklikka chorlaydi.

Ular orqali o'quvchilar o'z madaniyatini, tarixini chuqurroq anglaydi, axloqiy fazilatlarini egallaydi va jamiyatning faol, mas'uliyatli a'zolari bo'lib yetishadi. Diniy-axloqiy adabiyot nafaqat shaxsiy rivojlanishga hissa qo'shadi, balki yosh avlodni murakkab axborot asrida to'g'ri yo'lni tanlashga, salbiy ta'sirlardan himoyalaniishga ham o'rgatadi.

Shunday ekan, adabiyot ta'limida ushbu mavzularga alohida e'tibor qaratish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar, bag'rikenglik va fanlararo integratsiya tamoyillari asosida o'qitish kelajak avlodni har tomonlama yetuk, ma'naviy boy va intellektual salohiyatli shaxs sifatida tarbiyalashning garovidir.

Bu esa o'z navbatida, mamlakatning barqaror rivojlanishi va kelajak farovonligiga asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy, A. (2009). Turkiy Guliston yoxud Axloq. Toshkent: Yangi Asr Avlodi. (O'zbek pedagogik fikrining muhim manbasi, axloqiy tarbiya haqida).
2. Jabborov, N. (2010). O'zbek adabiyoti tarixi (O'rta asrlar). Toshkent: Fan. (O'zbek adabiyoti va uning diniy-axloqiy ildizlari haqida).
3. Karimov, I. A. (2000). Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat. (Ma'naviyatning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni haqida davlat rahbari asari).
4. Kohlberg, L. (1984). The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages. New York: Harper & Row. (Axloqiy rivojlanish nazariyasiga oid fundamental asar).
5. Mahmudov, M. V. (2015). Adabiyot darslarida milliy qadriyatlarni singdirish metodikasi. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU. (Adabiyot darslari orqali qadriyatlarni o'qitish metodikasi).
6. Navoiy, A. (2005). Xamsa. Toshkent: Sharq. (O'zbek mumtoz adabiyotining eng yirik namunalaridan, diniy-axloqiy g'oyalar mujassam topgan).
7. Sattorov, A. G. (2018). Ma'naviyat asoslari va milliy tarbiya. Toshkent: Adolat. (Ma'naviy tarbiyaning nazariy va amaliy jihatlar).
8. Turg'unov, S. (2021). "Adabiyot darslarida diniy-axloqiy mavzularni o'qitishning pedagogik imkoniyatlari". Xalq ta'limi jurnali, № 3, 54-58-b.
9. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. (Ta'lim va madaniyatning inson rivojlanishiga ta'siri haqida).
10. Yassaviy, A. (2004). Devoni Hikmat. Toshkent: O'zbekiston. (Tasavvuf adabiyotining yorqin namoyandasi, hikmatlarida diniy-axloqiy pand-nasihatlar mavjud).